

Друштвена својина и криза

I

Појам *друштвена својина* настао је повезивањем две међусобно супротстављене и неспојиве речи. Као такав, он је идеолошка конструкција. С научног становишта, он нема смисла јер, како каже академик др Радомир Лукић, тзв. друштвена својина нити је друштвена нити је својина, јер ако је друштвена — не може бити својина, а ако је својина — не може бити друштвена. Ту, дакле, постоји *contradictio in adjecto*.

У извесном смислу сваком облику својине може се приписати атрибут друштвености, јер свака производња роба и услуга, које се не могу остваривати без имовине и неког вида друштвених односа у које људи ступају, заиста има друштвени карактер. Чак и својина појединца на његовој радној снази као укупности физичких и духовних способности које се могу производно користити има друштвени карактер, јер се човек као човек може формирати само у друштву с другим људима. По својим економским функцијама свака приватна својина је истовремено и друштвена својина. Сваки од облика приватне својине у оној мјери је и облик друштвене својине у којој доприноси друштвеном напретку. Не, дакле, по своме називу већ по резултатима у производњи роба и услуга који се постижу, по ефикасности у њиховој продукцији. Уколико је та ефикасност већа, друштвене потребе се задовољавају на рационалнији начин — са мање трошкова. Сваки облик својине која доводи до смањивања економије друштвеног рада је антидруштвен без обзира какво име имао. Човјек може имати име Срећко, а да ипак буде несрећан. Дакле, о суштини неког феномена не можемо судити по његовом називу већ по његовој бити.

Анализирајући класна друштва, посебно капитализам, Маркс и Енгелс су прогнозирали да у будућем, комунистичком друштву, где неће бити робно-новчаних односа ни посредног присвајања, где ће се разумне потребе задовољавати без досад познатих ограничења, — у таквом

друштву средства за производњу ће изгубити својински карактер, тј. постаће, према њиховом предвиђању, пука материјална претпоставка рада, тј. неће бити оно што су била у класним друштвима — материјална садржина производних односа. Као што, откако људи постоје, ваздух припада свима, сви га слободно користе према својим потребама, тако ће и у комунизму средства за производњу свима припадати јер ће их бити колико треба. Друштвене односе тада неће одликовати ни лична зависност, ни зависност преко ствари, већ слободна индивидуалност заснована на свестраном развоју сваке личности.

Овом приликом не бисмо улазили у вероватност такве прогнозе, о којој се итекако може дискутовати. Ако ни због чега другог а оно због заоштравања еколошких проблема. Чак се реално предвиђа да почетком наредног века ни ваздух више неће бити слободно добро, а вода за пиће биће много мање то него што је данас. Искуство показује да се све оно што појединци бесплатно користе расипа. Цијену употребе све чешће добија и оно што је хиљадама година коришћено као слободно добро, тј. потпуно бесплатно.

Разуме се да оно што би требало да важи за комунизам не може да се оствари ни у једној земљи са заосталим производним снагама, макар колико се она изјашњавала па и напрезала да створи комунистичко друштво.

Друштвена својина као идеолошка одредница требало би да изражава опредељење једног друштва да иде према комунизму. Али ићи према комунизму и стићи у комунизам — то никако не може бити исто. Ако се то изједначи, онда се жељено проглашава за остварено, што је велика илузија, што постаје идеолошка мистификација и врло опасна догма. Та се велика илузија, пре или касније, мора распрнути као мехурићи од сапунице.

Мишљења смо да је у нас последњих година било залетања у будућност, тј. проглашавања жељеног за остварено. Тако је настао огроман јаз између прокламација и норми на једној страни и стварног живота на другој страни. Типичан пример у том погледу је дефинисање друштвене својине као несвојине, која као таква нема свога правног титулара и остаје незаштићена.

На Петом конгресу ССРНЈ, одржаном 1960. године, један наш високи политички функционер лансирао је дефиницију према којој је друштвена својина „заједничка имовина свих и сваког појединачног човека, а тиме негација сваке својине“. Доношењем Устава из 1963. године таква дефиниција постаје уставна категорија, која се детаљније разрађује у Уставу из 1974. г. и Закону о удруженом раду из 1976. године.

Пошто смо јако далеко од претпоставки при којима би друштвена својина постала несвојина, она се у ствар-

ности испољава као изопачен облик приватне и групне својине. Изопачење се састоји у томе што је појединци и групе користе као своју а чувају као туђу, тј. она је постала Алајбегова слама. Држава покушава да је штити, али пошто није њен правни титулар — та заштита је неуспешна. То се дешава и у случају кад је држава заиста сопственик свега и свачега, на пример, у Совјетском Савезу. У свом реферату „О престојавању и кадровској политици Партије“, поднетом на пленуму ЦК КПСС 27. јануара 1987. године, М. С. Горбачов је изричито рекао: „Потребно је посебно рећи нешто о социјалистичкој имовини. Дошло је до озбиљног слабљења контроле над тиме, ко и како располаже са том имовином. Она је често нагрисана ресорним партикуларизмом и локализмом, постајала у неку руку „ничија“, бесплатна, лишена реалног газде и у многим случајевима почела се користити за стицање дохотка мимо рада... Не треба прећутати ни оправдани револт трудбеника због понашања оних „одевених“ у поверење и овлашћених радника који су позвани да стоје на стражи интереса државе и грађана, а који су злоупотребљавали власт, гушили критику, богатали се на туђ рачун, а неки од њих постали су саучесници па и организатори криминалних радњи“.

И онима који у нас стварно представљају државну власт, због одсуства одговорности за употребу свега онога што улази у материјалну садржину друштвеног власништва, такође одговара стање при коме се друштвена својина користи као своја а чува као туђа, јер су и они људи чију свест и понашање одређују материјални услови живота.

Питање одговорности везано је, свега, за демократски карактер државне власти, за непосредне и тајне изборе са више кандидата, за јавност рада и слободу штампе, за контролу бирача над радом изабраних и друго.

Наши радни колективи и појединци у привреди и непривреди такође користе друштвену својину као своју а чувају је, најчешће, као туђу.

Ослобођене потребе појединаца, група, друштвено-политичких заједница и других довеле су до тога да се немилице троши супстанца друштвене својине, а да при том нема одговорности за последице сем ако се ради о откривеним инкриминисаним делима. Показало се да када су сви за све одговорни (кроз формализацију самоуправљања и политичког одлучивања), онда стварно нико није одговоран, па је масован волунтаризам на делу.

Резултат тога је огромна и све већа ерозија супстанце друштвеног власништва, која је довела до дубоке економске и социјалне кризе у којој се налазимо већ неколико година. На несрећу, та се криза све више продубљује претећи катастрофом, агонијом, јер друштвене снаге које би

требало да учине заокрет за излазак из кризе, тј. снаге које располажу влашћу, још не виде шта је њен главни узрок. Тачније речено, један део види, а други не види или неће да види, па до консензуса за промене не може да дође и статус quo се продужава.

Како истиче проф. др Франце Черне, „по садашњем моделу друштвене својине, као несвојине, све припада свима, дакле друштву, и добро и зло, и доходак и губитак итд.; а тамо где нема крчмара нема ни рачуна. Због тога се створио један системски „микс“, без рационалног, економски логичног садржаја. Отуда... уграђена инфлација, велики губици, велика међусобна потраживања итд., као такорећи нормалне категорије нашег система. У том смислу, друштвена својина као, у неку руку, „анонимна“, без економски рационалног понашања управљача је, с једне стране, извор сопствене ерозије, анархичности, а са друге пак, такође, извор самовоље, доминације, узурпације власти“ — закључује Черне.

Наша друштвена својина фактички по много чему има обележја државне својине, јер држава у економској сфери много шта, и све више, прописује. Наш правни систем, како се оправдано истиче, заснован је на логици дозвола а не забрана. Таква логика захтева да се нормира све и свашта, да је неопходна арбитража бирократије у свему и свачему, чиме јача њена моћ и утицај. Узгред буди речено, тиме се исказује неповерење бирократије у субјекте привредног система, у радне колективе и њихове самоуправне органе, што фактички значи да бирократија сматра да је самоуправни систем нерационалан, да он својом логиком не би усмеравао привреду ка општеприхватљивим циљевима. На речима бирократија се заклиње у самоуправљање, а у пракси делује против њега. Због тога је у нас све више квазисамоуправљања.

Држава у нас прописује много шта што је везано за друштвену својину. Она има битан утицај и на избор руководећих кадрова преко којих утиче на пословну политику, али из свог буџета не покрива губитке. То чини на други начин: прелива средства једних колектива односно грађана у корист оних који послују с губицима.

Кад је реч о економској садржини својине битно је ко располаже вишком вредности. У нас то у највећој мери чини држава.

Но, пошто се држава формално-правно не јавља као власник, она не одговара за ерозију супстанце друштвене својине. То важи и за радне колективе који послују том имовином.

У суштини, друштвена својина у нас, односно државна својина у другим социјалистичким земљама, укинула је експлоатацију произвођача по власничкој основи, али су

се појавили нови облици експлоатације — по политичкој основи: узимање од оних који добро раде у циљу преливања онима који лоше раде, чиме се дестимулишу и једни и други, затим расипничко и неодговорно трошење вишка вредности произвођача у промашене инвестиције, непроизводну потрошњу и др. У крајњој линији, за произвођача је битно да ли он за себе добија све више или све мање. Ако дође до овог другог, као што је, на жалост, у нас већ дошло, ситуација за произвођаче постаје неподношљива. Матјаж Мулеј недавно рече да у нас више нема мотивације за добар рад. Сваки Југословен даје два дела своје зараде иностранству (за отплату кредита и субвенције извоза), а она преостала трећина није довољна за мотивацију. Он мисли да је социјални мир који имамо упркос великој кризи (чиме се обично тумачи чврстина нашег система), у ствари привид, јер ниска и све нижа продуктивност представља неку врсту сталног штрајка.

Но, не ради се само о великим обавезама које намеће спољна презадуженост праћена расипањем иностраних средстава, већ и о плаћању рачуна за многе друге промашаје, па су последњих месеци и отворени штрајкови све чешћи, јер је угрожена егзистенција произвођача.

II

Ерозија друштвене својине у нас се врши на различите начине:

1) Промашено инвестирање. Главни кривци су неформалне групе у оквиру друштвено-политичких заједница. Оне су доносиле стварне одлуке о инвестицијама, руководећи се концептом „националних“ економија република и покрајина, па и ужих заједница. Квазинаука и квазиструка им је добро поштапало.

2) Непроизводна потрошња све већег дела вишка вредности. Акумулација је у нас одавно резидуална ставка. Стопа акумулације била је из године у годину све мања, тако да је у 1985. години пала на свега 4,7% а у прошлој години износила је само 3,7%. Ако се у обрачун узму исказани и неисказани губици, онда од 1983. године ми стварно више и немамо акумулације; она је чак негативна величина! Удео привреде у распоређеном доходу у периоду 1981—1986. г. смањио се са 62,9% на 47,3%!

3) Нереалан (пренизак) обрачун трошкова основних средстава. У периоду 1970—1985. године само у привреди, обрачунато је мање амортизације него што је требало у износу од око 20 милијарди долара! Доходак је за толико исказан већим него што је био, па је амортизација отишла у непроизводну потрошњу, а не за реновацију и модернизацију основних средстава.

4) Повећање губитака у привреди и непривреди. На пример, јавност је обавештена да су губици у београдској индустрији у првом тромесечју ове године четири и по пута већи него у истом периоду прошле године. Четвороструко су се увећала и ненаплаћена потраживања. У привреди шабачке општине губици су повећани за скоро седам пута, па су за 4,2 милијарде динара надмашили збирни износ акумулације и амортизације!

5) Превелико задуживање у иностранству које финансијски исцрпљује нашу привреду плаћањем камата, главнице и извозом свега и свачега и по сваку цену. Овде у пуној мери важи оно што се говорило пре рата: узмеш кокош на кредит, а продаш вола да измириш обавезе по кредиту!

6) Преливање друштвене својине у приватну путем личних доходака мимо рада и његових резултата, кредитирања грађана по реално негативним каматним стопама, неплаћање реалних станарина, расипничка репрезентација, многа непотребна службена путовања, коришћење службених аутомобила у приватне сврхе, многе привилегије у тури и др. Председник Савезне конференције ССРНЈ недавно рече да га расипничка непроизводна потрошња какву сада имамо подсећа на неки лудачки плес. Нпр., издаци за репрезентацију у 1986. г. у привреди били су за 138% већи него ли у 1985. г. и еквивалентни су вредности три хиљаде двособних станова (45,3 милијарде динара). Више од 150 хиљада друштвених аутомобила и 100 хиљада „друштвених“ возача прелази дневно од 25 до 50 км, возећи највише два часа, тј. возни парк кошта 750 милијарди динара, а толико износи и његово једногодишње коришћење.

7) Све веће и све чешће пљачке и крађе друштвене имовине.

8) Све чешћи пожари и хаварије због крајњег немара.

Због свега наведеног, у нас се фактички остварује умањена репродукција друштвене својине са тенденцијом да ишчезне.

III

У савременим правним системима са тржишном привредом постоји мноштво облика својине (чак и двадесетак). То је узроковано различитим степенима подруштвљености производње роба и услуга, што и одређује видове власништва. Најважнија су три основна облика: приватна, колективна (групна, задружна) и државна својина.

Ко што већ рекосмо, прогресивност појединих облика својине није одређена њиховим називом, већ њиховом прилагођеношћу потребама развоја производних снага, успешношћу производње роба и услуга.

Запажа се да сада државна својина постаје све мање ефикасна, јер тамо где се држава јавља као газда економска ирационалностима. Због тога све чешће долази до денационализације и дерегулације. На пример, недавно је Јапан денационализовао своје железнице, а Француска — први програм телевизије. У Африци државна предузећа народ назива белим слоновима; а тамо је слон синоним за штеточинство, па је процес денационализације захватио и државе тога континента. Слично је и другде.

Иначе, државна својина се може сматрати за најшири облик колективног власништва, под условом да је државна власт заиста демократска. Ако није — онда је то изопачен облик групног или чак и појединачног власништва.

Савремена научно-технолошка револуција довела је до тога да информације постају главни чинилац привредног и друштвеног развоја. А оне све мање подносе колективну друштвеност. Њима најбоље одговарају слободне и борбене индивидуалности, које се повезују у светским размерама. Велика предузећа губе на некадашњем значају. Мала и средња предузећа постају моторна снага напретка. Рачуна се да ће у САД, као земљи која је највише одмакла у савременој научно-технолошкој револуцији, већ до 1990. г. око 15 милиона људи радити код своје куће. Расте значај појединачног и колективног предузетништва са ризико-капиталом. Приватна и колективна својина самих произвођача омогућује све успешније привређивање уз све јачу тржишну селекцију — елиминисање неспособних продуцентата роба и услуга. Захваљујући процесу мале привреде, сада је, на пример, Италија постала четврта економска сила Запада (после САД, Јапана и СР Немачке). Од сваке три мале новоосноване фирме по правилу две пропадају а једна напредује. Стално се врши селекција. Имовина прелази у руке способнијих.

Приватна и колективна својина произвођача свестрано их мобилише да се круте да што боље, више и успешније раде и као извршиоци послова и као управљачи. Иначе, човек највише самоуправља ако сам ради, код своје куће. Чим више људи заједнички раде, онда је реч о колективном управљању које ограничава самоуправљање појединачца.

У нашем правном систему постоје три облика својине: приватна, задружна и друштвена. Проблем је у томе што је ова последња (уз дефинисање о коме смо говорили) апсолутизован, а прва два облика власништва су веома скучени. То је проистекло из схватања да ти облици немају економску перспективу, да у њима постоји експлоатација човека по човеку, те да се само путем све ширег колективизма може доћи до комунистичког друштва слободних и

свестрано развијених индивидуалности. Посреди је, свакако, још један врло значајан моменат: само се друштвени сектор може ставити под потпуну политичку контролу. А то бирократији итекако одговара.

Сада видимо да мала и средња предузећа имају одлучан значај у привредном развоју и да политичка експлоатација може бити много већа и опаснија од економске експлоатације, те да доминација политике над привредом доводи до све веће економске и социјалне кризе.

Ако смо за тржишно привређивање, које је једини успешни вид привређивања, онда морамо признати плурализам облика својине за елиминисање недостатака о којима је овде било речи. Тако ће се у производњи роба и услуга развијати и конкуренција (као услов напретка) и самоуправљање (као хуманизације друштвених односа). Вршиће се дебиروقратизација привреде и демократизација политике. Без тога, криза ће се продубљивати.

Главну сметњу за овакав заокрет, који би требао да се омогући променом Устава и ЗУР-а, представљају идеолошке догме. Највећа је она о друштвеној својини као не-својини и тобоже јединој основи самоуправљања. Ако искључиво самоуправљање у индивидуалном сектору производње роба и услуга, онда се мора признати чињеница да се самоуправљање у нас најпре (изнутра) јавило у сељачким радним задругама (група својина задругара, њихов заједнички рад и заједничко управљање — самоуправљање), а тек касније се јавља самоуправљање у државним предузећима, које је подарено одозго (споља) и као такво често дириговано и ограничавано.

Бирократија се упорно држи поменуте догме, јер јој то омогућује потпуну власт у привреди и непривреди и њен привилегован положај, а да при том нема скоро никакве одговорности за промашаје, који се покривају формализовањем самоуправљања и политичког одлучивања.

Све до скоро, бирократи и догмати критичка размишљања о друштвеној својини као не-својини квалификовали су као напад на „темељну вредност“ и „светињу“ система, чак и као контрареволуцију. Још пре скоро четири године, Душан Ичевић је у једном свом чланку објављеном у часопису „Социјализам“ (бр. 12/1982., на стр. 1752) устврдио да је у нас дошло „до једне специфичне, тихе бирократске контрареволуције, која је у целини Југославије успела да потре многе тековине двадесетогодишњег развоја самоуправљања, која је довела до тешке структурне економске кризе, презадужености земље, до катастрофалне политике у области енергије, станоградње, запошљавања и стотине других економских и друштвених промашаја који су, опет, довели до тешких социјалних разлика које прете да зауставе социјалистички развој земље.“ Имајући то у виду, а

поллазећи од тога да и бирократија сматра да је напад најбоља одбрана, није чудно што су се сусретале поменуте квалификације критичких промишљања о нашој стварности и путевима изласка из кризе. У ствари, бирократија и догмати су реаговали према оном повику: „Држете лопова. .!“

Наша садашња ситуација захтева развитак мале привреде и стварање равноправног положаја за приватну и колективну (задружну) својину произвођача (дакле, без капиталиста као експлоататора).

Рачуна се да се са привременог рада у иностранству (из Западне Европе) годишње враћа око 20.000 Југословена, при чему се уштеде сваког од њих у просеку процењују у износу од око 150.000 ДМ. Сем њих и део наших грађана располаже са значајним финансијским средствима. Ако би се то инвестирало у нашој земљи, запосленост би се повећавала, производња роба и услуга би расла.

Предузећа из друштвеног сектора за која се процени да као таква (због губитака) не могу опстати, требало би под одређеним условима уступити у њима запосленим радницима (да пређу у њихову колективну својину) и да они сами покушају да их спасу од пропасти.

Просперитетним предузећима из друштвеног сектора треба омогућити да акумулацију прибирају и од грађана (путем обвезница па и акција). На пример, Памучни комбинат у Врању последњих година отвара по хиљаду нових радних места годишње изградњом нових погона и фабрика. Заиста је несхватљиво да се једној таквој фирми не омогући даљи напредак и по основу коришћења средстава грађана и запослених радника.

Ми се морамо ослањати и на инострану акумулацију кроз заједничка улагања путем мешовитих предузећа у форми акционарских друштава.

Једном речју, стварни и равноправни плурализам облика својине и мешовита привреда намећу нам се као један од битних услова за излазак из кризе.

Да би се зауставила даља ерозија друштвене својине, да би се прешло на њену проширену репродукцију — неопходно ју је редефинисати. При томе се мора поћи од сазнања да она треба да има своје економске функције и оперативне облике.

Искуства социјалистичких земаља јасно су показала да национализација средстава за производњу, кад није била заснована на адекватним нивоима подруштвљености производње роба и услуга, није могла да доведе ни до чега другог већ до изопачене приватности, при којој нема економске ни друге одговорности за њихову употребу. Резултат је ниска и опадајућа ефикасност таквог привређивања.

Сваки облик својине у оној мери је друштвен у којој доприноси економском и социјалном напретку. Према томе,

све што би на основама самоуправљања омогућавало излазак наше привреде и друштва из кризе, на линији је друштвеног прогреса. Хуманизација друштвених односа као најбитнија одлика социјализма неостварива је без материјалног и културног напретка друштва.

Маркс и Енгелс су инсистирали на укидању буржоаског власништва. Истицали су да сопственим радом стечено власништво представља „основ сваке личне слободе, делатности и самоделатности“.

У свим начинима производње присутно је природно стремљење људи ка корисном раду, ка часној заради, ка поносу за оно што ураде. Ситни приватни сектор није експлоататорски, па би социјализам требало да га подстиче (а не да га губи) у интересу сваког поштеног човека, и читавог друштва и тако мобилише све снаге и способности људи. У приватном раду човек се осећа као домаћин у својој кући и све његове способности и умећа могу да се развијају. Развитак мале привреде неодвојив је од процвата робне производње и конкуренције, чиме се руше монополистичке позиције и административно привређивање. Досадашњи негативан однос према малој привреди у нас (и у другим социјалистичким земљама) проистицао је и из негативног односа према робној производњи, без које се данас, при преласку са екстензивног на интензивно привређивање, не може напредовати.